

УДК 811.111'27'42:[305:316.64(73)
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.17-1.39>

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНА СПЕЦИФІКА ДИСКУРСИВНОГО КОНСТРУЮВАННЯ ГЕНДЕРНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ В США

SOCIOLINGUISTIC SPECIFICITY OF DISCURSIVE CONSTRUCTION OF MULTIPLE GENDER IDENTITIES IN THE USA

Ущина В.А.,
orcid.org/0000-0003-3086-4224
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри англійської філології
Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті розглядаються соціолінгвістичні особливості загальноцивілізаційної тенденції сучасного американського суспільства до гуманістичного егалітаризму, що виявляється на різних рівнях соціальної інтеракції. У цій роботі увага зосереджена головню на проблемах дискурсивного конструювання розмаїття гендерних ідентичностей, які виходять за межі традиційної бінарної опозиції «жінка – чоловік» і позначають належність осіб, що їх вибудовують, до так званих негетеронормативних спільнот.

Поряд із відстоюванням прав будь-якої людини на інакшість (*otherness*), на помітність (*visibility*) і, відповідно, на самовираження та самоствердження у західному суспільстві все частіше звертають увагу на важливість мови у процесах демократизації і диверсифікації. Ця наукова розвідка пропонує огляд теоретичних підходів і практичних інструментів, за допомогою яких можна простежити процес соціального семіозису в США – зміну ідеологічних установок, відкидання конвенційних вірувань і усталення нових інклюзивних поглядів на одвічні проблеми гендерної ідентифікації.

Множинні гендери, що стають усе помітнішими у найрізноманітніших дискурсах США – академічному, юридичному, медіа, політичному – об'єктивуються у сучасній англійській мові за допомогою нових лексичних одиниць. З'являються нові граматичні, стилістичні та прагматичні правила їх уживання. Використовуються нові комунікативні стратегії, що відображають толерантне ставлення суспільства до усіх видів «інтерсексуальності», «інтергендерності», «трансгендерності» – певної проміжної, небінарної, негетеронормативної гендерної ідентичності.

Центральними для цього дослідження є поняття ідентичності, гендера, позиції суб'єкта дискурсивної діяльності (*stance*), негетеронормативності та перформативності. Усі разом вони лежать в основі нового лінгвістичного напрямку у західній соціолінгвістиці під назвою LHR – Linguistic Human Rights (мовні права людини) загалом та квір-лінгвістики (як одного з його відгалужень) зокрема.

Ключові слова: гендер, ідентичність, негетеронормативність, перформативність, позиція суб'єкта дискурсивної діяльності, реєстрація.

This article studies sociolinguistic specifics of American society's overall civilizational tendency towards humanistic egalitarianism, found on different levels of social interaction. In this work, the main focus is on the discursive construction of variable gender identities that cross the boundaries of traditional binary opposition "woman – man", and mark the social actors' belonging to the so-called non-heteronormative gender groups.

Along with defending the rights of any person to otherness and visibility, and therefore self-expression and self-affirmation, Western society is increasingly paying attention to the importance of language in the processes of democratization and diversification. This academic research offers an overview of theoretical approaches and practical tools by which it is possible to trace the process of social semiosis in the United States – changing of ideological attitudes, rejecting conventional beliefs and establishing new inclusive views on eternal problems of gender identification.

Multiple genders that are becoming more and more visible in a wide variety of U.S. discourses, including academic, legal, media, political – are objectivized in the modern English language by means of new lexical units. Their use is regulated by newly appearing grammatical, stylistic and pragmatic rules. New communicative strategies are deployed to reflect society's tolerant attitude to all types of "intersex", "intergender", or "transgender" – a certain intermediate, non-binary, non-heteronormative gender identity.

Central to this study are the concepts of identity, gender, stance, non-heteronormativity and performativity. Together they serve a basis for a new linguistic direction in Western sociolinguistics called LHR – Linguistic Human Rights, as well as queer linguistics as one of its branches.

Key words: gender, identity, non-heteronormativity, performativity, stance, enregisterment.

Постановка проблеми. Останні два десятиліття наукового пізнання позначені інтеграцією постструктуралістських поглядів на соціальні процеси з критикою есенціалістських підходів до вивчення бінарних систем категоризації людського буття. Саме це філософсько-теоретичне підґрунтя лежить в основі сучасних соціолінгвістичних, соціокультурних та лінгвоантропологічних студій мови, гендера і сексуальності. Традиційне розуміння світобудови як такої, що передбачає взаємозв'язок двох базових гендерних ідентичностей, які споконвічно співіснують у бінарній опозиції «чоловік та жінка», замінюється на континуум варіабельних проміжних статей – інтерсексуальностей. Такі трансформації не можуть не привертати увагу представників різноманітних гуманітарних дисциплін, серед яких чільне місце посідають представники лінгвістичної антропології та соціолінгвістики.

У західній мовознавчій науці виникає цілий напрям – так званий LHR (Linguistic Human Rights), центральним об'єктом академічних інтересів якого є «лінгвальні права людини» [9]. Цей напрям охоплює дослідження проблем мовної і мовленнєвої (не)рівності у діапазоні від диглосії, репресивної мовної політики і педагогічних технологій у багатонаціональних групах до нерівноправної гендерної ідентифікації через домінуючі політичні та лінгвістичні суспільні норми.

«Хто у вас?» Ось перше запитання, яке ми ставимо, коли чуємо, що у когось народилась або має народитися дитина. Що маєтсья на увазі? Звичайно, йдеться про стать новонародженого. Ця наша одвічна зацікавленість анатомічною належністю людей до певної соціальної групи вказує на фундаментальну суспільну значущість фізичної статі, що визначає і соціальний гендер будь-якої людини. Новонароджена дитина разом із биркою, яку їй прив'язують до ручки у перші хвилини

після народження, отримує цілий набір усталених правил і обмежень стосовно її майбутньої соціальної, комунікативної і мовленнєвої поведінки. Вона відразу і назавжди стає «гендерованою» (англ. *gendered*). Однак ні для кого не є секретом, що деякі діти народжуються з невизначеною статтю. Їх називають «інтерсексуалами». Наразі немає надійного джерела, на яке можна було б спертися в оцінці кількості фізично інтерсексуальних людей, тобто людей, що мають ознаки чоловічого і жіночого тіла, чоловічих і жіночих гормонів, чоловічих і жіночих статевих органів. У США, наприклад (за деякими загальнодоступними даними), таких дітей народжується всього одна на 1 500–2 000 осіб.

Постановка завдання. Проте «інтерсексуальність» як соціальна категорія, а не фізична належність, інтерсексуальність як інтергендерність, трансгендерність, або певна проміжна, небінарна, негетеронормативна сексуальна та гендерна ідентичність, набуває все більшої значущості у західному суспільстві загалом і в американській лінгвокультурі зокрема. Саме така суспільна увага до негетеронормативності загалом та до мовного її вираження зокрема і мотивувала наш інтерес до цієї проблеми. Так, метою запропонованої розвідки є розкриття соціолінгвістичної специфіки дискурсивного конструювання гендерного плюралізму в США як загальнонаціональної цивілізаційної тенденції до гуманістичного егалітаризму, у межах якого проблеми персональної ідентифікації індивідів нерозривно пов'язані з правом на мовленнєве вираження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціологи, психологи і лінгвісти, що вивчають гендер у соціоконструкціоністському ключі, розглядають його як дискурсивно вибудоване утворення, що має плинну, лінгвокультурно та соціокультурно специфічну, перформативну природу

[1; 2; 3; 4; 5; 6]. Гендер та гендерна ідентичність тлумачаться як такі, що вибудовуються в дискурсі і за допомогою дискурсу. Таким чином, сучасний американський дискурс (чи це дискурс ЗМІ, чи академічний дискурс, чи медичний, освітній, політичний, економічний дискурси) – це те середовище, на тлі якого можна простежити процес соціального семіозису гендерної ідентифікації у розвиненому постмодерному суспільстві – творення нових мовних і немовних знаків, які є індикаторами нових суспільних відносин.

Було б помилковим уважати, що небінарні гендерні ідентичності з'явилися нещодавно. Насправді вони існують із древніх часів, але зараз (через соціальні зміни у розвинених країнах, а також завдяки розмаїттю медіа та їх зростаючій доступності) вони стають усе більш помітними. Дослідження небінарних гендерних ідентичностей на Заході уже сформували окрему галузь мовознавства – квір-лінгвістику [6; 8; 11].

Однак в Україні лінгвістичні, соціологічні та антропологічні дослідження гендера залишаються архетипово дуалістичними, зосереджуючи увагу на відмінностях між маскулініними та фемінініними ознаками мовлення чоловіків і жінок, залишаючи за межами своєї уваги представників негетеронормативних ідентичностей. Таке ігнорування всього, що стосується будь-яких виявів небінарної само- та взаємоідентифікації, є характерною особливістю всіх мовознавчих шкіл пострадянського простору.

У нашій роботі використано комплекс методів гендерної лінгвістики, квір-лінгвістики та критичного аналізу дискурсу, об'єднаних постструктуралістським розумінням ідентичності, як набору дискурсивних позицій (стансів), що їх посідає суб'єкт комунікації у різних ситуаціях спілкування [1; 6; 7; 8; 11]. Такий неесенціалістський підхід до вивчення мови й мовлення уможливує врахування як мовних, так і позамовних особливостей конструювання гендерних ідентичностей у всьому розмаїтті їх виявів.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на проголошення постструктуралістської багатовекторності і фрагментарності у тлумаченні ідентичності, дослідники процесу дискурсивного конструювання гендера і сексуальності продовжують працювати у полі зрозумілих і звичних бінарних дихотомій «чоловік – жінка», «фемінініність – маскулініність», «гомосексуальність – гетеросексуальність», «гетеронормативність – негетеронормативність».

Відповідно, ціла низка термінів, якими оперують представники квір-лінгвістики, існу-

ють у бінарних опозиціях, як-от поняття «цис-гендер», «цис-нормативний», «цис-група», «цис-суб'єкт», «цис-ідентичність» (*cisgender*, *cis-gendering*, *cis-normative*, *cis-groups*, *cis-subject*, *cis-identity*) протиставляються поняттям «квір-гендер», «квір-нормативний», «квір-група», «квір-суб'єкт», «квір-ідентичність» (*queer-gender*, *queer-normative*, *queer-group*, *queer-subject*, *queer-identity*). Етимологія слова «*cisgender*» (від латинського префікса *cis-*, що означає «на боці чогось, на чиемусь боці (*on this side of*)») вказує на інгерентну опозицію з префіксом *trans-* або *inter-*, що означає «з іншого боку чогось, на іншому боці чогось» («*across from*» or «*on the other side of*»). Відповідно, у гендерно-чутливих термінах відразу закладено протиставлення нормативності ненормативності, де відхилення від норми є завжди маркованим, таким, що потребує додаткової сигніфікації й ідентифікації (зокрема за допомогою мовних засобів).

1. Гетеронормативність

Таким чином, як би парадоксально це не звучало, але «гетеронормативність» є одним із ключових понять квір-лінгвістики. Гетеронормативність означає систему соціальних, культурних та комунікативних норм поведінки, за допомогою яких вибудовуються певні нормативні (обов'язково бінарні) сексуальність або гендер [7; 10]. Гетеронормативність перебуває у центрі гендерних студій, що позиціонують маскулініність та фемінініність як єдино можливий, бінарний тип сексуальної належності людини. Згідно з теорією гетеронормативності людська сексуальність розуміється як винятково «репродуктивна», у якій чоловіки повинні займати активну, а жінки, відповідно, пасивну позицію [10, с. 632]. Відомий квір-дослідник гендера Уільям Ліп [7, с. 643] досить переконливо писав, що часто «мовленнєва діяльність віддзеркалює, репродукує і валідизує гетеронормативний суспільний порядок і, відповідно, всі інші форми сексуальності і засоби їх вираження (включно з вербальними) виходять за межі норми або мають маркований характер».

Як уже закладено в самому слові, «сексуальність» – це щось про секс, який може трактуватися у двох значеннях: 1) особлива фізична будова тіла (статеві органи, набір хромосом, гормони і т. ін.) і 2) еротичні бажання і практики, що ґрунтуються на статевій належності. У такому розумінні «сексуальність» пов'язана із сексуальною ідентифікацією індивіда, тобто тим, як цей індивід себе самоідентифікує стосовно своїх сексуальних потреб і задоволень. Сексуальна ідентифікація нерозривно пов'язана

з позиціонуванням людини у соціумі, тобто тією дискурсивною поведінкою, завдяки якій соціальні суб'єкти заявляють про свою сексуальність та розпізнають типи сексуальностей інших людей. Через динаміку дієслів “*I feel*”, “*I wish*”, “*I do*”, “*I like*” вибудовуються позиції стосовно сексуальних бажань і практик. Такі позиції мають плинну, нестабільну природу і характеризуються тимчасовим хронотопом, тоді як для конструювання власне сексуальних ідентичностей характерне використання конструкцій типу “*I am*” (*heterosexual, bisexual, gay, lesbian, asexual* і т. ін.), що більш-менш темпорально стабільні. Список термінів на позначення сексуальних ідентичностей в англійській мові постійно поповнюється новими лексичними одиницями й аббревіатурами, наприклад: *agender, bigender, cisgender, FtM/F2M (female-to-male transgender or transsexual person), MtF/M2F (male-to-female transgender or transsexual person), genderfluid, gendequeer, drag king, drag queen* і т. ін.). Таке невинне розширення словникового складу англійської мови відображає нестабільність, плинність і плюралізм гендерної ідентифікації як суспільного явища.

2. Перформативність

Відома дослідниця гендера Джудіт Батлер трактує гендер як повторювану дію, що люди виконують (*perform*) згідно з усталеними конвенціями і правилами. Такі дії можна навіть розглядати як виставу (перформанс – англ. *performance*), що грається на соціальній сцені за давним-давно написаним сценарієм. Цей сценарій передбачає ролі, костюми і навіть текст реплік і діалогів. Отже, гендер із точки зору теорії перформативності – це не просто вираження того, ким людина є або ким вона себе відчуває, а те, що вона робить, як вона себе веде. Згідно з теорією перформативності процес взаємодентифікації є комплексною дискурсивною діяльністю, під час якої люди вибудовують або гетеросексуальність (“*doing straightness*”), або транссексуальність (“*doing queerness*”).

Конструюючи свої гендерні і сексуальні ідентичності, люди задіюють найрізноманітніші засоби і способи (від одягу і парфумів до мови і мовлення). Одним із найважливіших інструментів побудови ідентичності загалом і сексуальної ідентичності зокрема є персональний нарратив, або оповідь про себе. Завдяки можливостям, наданим сучасному індивідові всеосяжним доступом до засобів масової інформації, індивідуальні нарративи стають все більш загальнодоступними (вони публікуються у нових медіа у вигляді бло-

гів, дописів у соціальних мережах, відеоблогів тощо). Наратив про себе сьогодні вибудовується за допомогою найрізноманітніших засобів комунікації і є продуктом інтермедіальної дискурсивної діяльності індивіда.

Мовна картина світу квір-суб'єкта, сконструйована у персональних нарративах, дещо відмінна від загальнонаціональної лінгвокультурної картини світу у сфері розуміння людиною себе як індивіда та всіх пов'язаних із цим явищ і понять. В активному лексиконі такого носія мови можуть бути додаткові номінації гендера (уживання лексичних одиниць типу *gender-queer* – гендер-квір, *cis-gender* – сис-гендер, *agender* – агендер) або навіть змінюється концептуалізація звичних понять, у зв'язку з чим з'являється потреба для сигніфікації і номінації таких модифікованих понять. Наприклад, використання гендерно-нейтрального “*parent*” або гендерно-маркованого “*parent-genderqueer*” замість звичних “*father*” або “*mother*”). Такі приклади підтверджують тезу про те, що гендер – це продукт соціального семіозису, і, відповідно, засвідчують дискурсивне, а не мовне конструювання соціальної реальності. Для Дж. Батлер, наприклад, саме розмежування між особистим і соціальним, між приватним і публічним – це продукт дискурсивної діяльності, завдяки якій і створюються домінантні соціальні сценарії та ідеології.

3. Укорінення (реєстрація)

Поняття реєстрації (*enregisterment*) запозичене соціолінгвістами у лінгвістичних антропологів, що сповідують Пірсоновські семіотичні традиції. Це поняття уможливує простеження процесу соціального семіозису, або соціокогнітивного процесу семіотичного укорінення знаків, – того, як різноманітні комунікативні сигнали (як вербальні, так і невербальні), що індексують стилі, жанри, діалекти й ідентичності, стають звичними, зрозумілими всій лінгвокультурній спільноті і, відповідно, суспільно прийнятими.

Ми спостерігаємо, як на наших очах в американській лінгвокультурі відбувається перехід від бінарної категоричності гендерної ідентифікації до інклюзивної толерантності. У 2014 році, наприклад, петиція до Президента США щодо прийняття нейтрального офіційного звертання «Мх.» отримала 100 000 підписів. Візьмемо для прикладу фрагмент із силабусу однієї з навчальних дисциплін, включеної до програми підготовки лінгвістів-бакалаврів факультету лінгвістики університету міста Пітсбурга (штат Пенсильванія, США) у 2019–2020 навчальному році. Студентам,

які записалися на зазначений курс, пропонувалося вказати не лише повне ім'я, а й ім'я, яким би їм хотілося бути названими в аудиторії і, що головне, зазначити займенники, які, на їхню думку, найкраще відповідають їхній гендерній самоідентифікації (*he/him/ his, she/her/hers, they/them/ theirs*):

“Name:

Name you want me to call you in class:

Pronouns (*he/him/ his, she/her/hers, they/them/ theirs*)

May I use these pronouns in front of class?

May I use these pronouns when I contact home?

May I use these pronouns in front of other teachers?”

Викладач, який складав цей силабус, хотів дізнатися, ким себе відчуває людина і як би хотіла бути ідентифікованою іншими: як «він» (особа чоловічої статі), «вона» (особа жіночої статі) чи «вони» (особа невизначеної/будь-якої статі). Також спостерігаємо у наведеному прикладі низку запитань, що стосуються так званих PGP (*preferred gender pronouns*). Викладач використовує запитальні речення з модальним дієсловом *may* у значенні запиту дозволу або заборони, можливості або бажаності запитуваної дії. За допомогою цього дієслова автор повідомлення намагається вивести питання соціолінгвістичного та конверсаційного характеру: чи можна вживати вказані займенники в аудиторії під час занять, чи можна використовувати їх, коли доведеться контактувати зі студентом удома, чи зручно буде звертатися за допомогою до цих займенників під час інтеракції з іншими педагогами? Зміст і структура запитань, уміщених до програми університетського курсу, вказує не лише на зростаючу важливість прагмакомунікативної та соціолінгвістичної ролі особових займенників у сучасній англійській мові, а і на їх специфічне психолінгвістичне значення. Адже прагматичні очікування викладача-автора силабуса, як можна вивести з цих висловлень, пов'язані з можливими комунікативними труднощами і проблемами, які можуть виникнути у студента, якщо будуть обрані ті чи інші займенники у тих чи інших ситуаціях спілкування. Таким чином, можна дійти висновку про те, що американська соціокультурна ситуація стає одночасно більш гендерно-чутливою і гендерно-інклюзивною, що віддзеркалюється у мові. З одного боку, визнається важливість правильно підібраних лексичних одиниць, що маркують або приховують гендерну і сексуальну належність учасників комунікації, а з іншого – людині дається можливість скрізь і всюди не просто оби-

рати свій гендер, а й публічно підкреслювати зроблений вибір.

Нижче наведено перелік дискурсивних стратегій, за допомогою яких відбувається гендерна ідентифікація в сучасній американській лінгвокультурі. Звичність і конвенційність цих стратегій свідчить про їх укоріненість у різних типах дискурсу США (від медіа- до академічного). Повсякденність їх узусу є вимогою до політкоректної комунікації, аніж чимось винятковим або вибірковим:

– уникання використання гендерно специфічних засобів (н-д, гендерно-маркованих займенників, нечисельних гендерно-маркованих іменників (e.g. *stewardess*));

– розширення семантики наявних мовних засобів (н-д, займенники *'they' / 'their'*, що вживаються замість *'he' / 'she'*);

– використання нейтральних родових назв (замість *“mother”* і *“father”* – *“parents”*, *“care-givers”*);

– вживання засобів номінації різних негетеронормативних гендерів (а не лише цис-гендерів);

– виникнення неологізмів: н-д, *ze /zir (zee, zerr, zeer)* – гендерно-нейтральний альтернативний займенник, що замінює *“he”* and *“she”*, а також *“his”* and *her”*;

– використання аббревіатур – LGBTQ, QPOC (*Queer People Of Color*), PGP (*Preferred Gender Pronouns*) etc.;

– заміна термінів звертання: гендерно-нейтральне *Mx* (“mix” or “schwa” використовується замість *Mr., Mrs., Ms.* – н-д, *Mx Jones is a great teacher* (без указівки на стать учителя)).

Висновки. Отже, результати нашого дослідження показали, що гендерна ідентичність – це фрагментарний нарративний конструкт, що вибудовується в дискурсі за допомогою низки інтермедіальних інструментів та дискурсивних стратегій, що також мають інтермедіальну природу. Гендерні ідентичності, що вибудовуються у сучасному американському академічному, політичному та медіадискурсі, характеризуються розмаїттям, невизначеністю та постмодерною плінністю – розмитістю меж. Негетеронормативним ідентичностям властива яскраво виражена перформативність і гібридність. В американському суспільстві останніх десятиліть панує тенденція до мовленнєвої реєстрації та подальшого соціосеміотичного укорінення позитивного ставлення до негетеронормативності, що позбавлене категоричності, а характеризується інклюзивністю, толерантністю та відсутністю негативної стереотипізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bucholtz, Mary, & Hall, Kira. 2004. Theorizing identity in language and sexuality research. *Language and Society*, Vol 33(4), 469–515.
2. Bucholtz, Mary, & Hall, Kira. 2005. Identity and interaction: a sociocultural linguistic approach. *Discourse Studies*, 7(2005), 585–614.
3. Bucholtz, M., & Hall, Kira. 2016. Embodied sociolinguistics. In N. Coupland (Ed.), *Sociolinguistics: Theoretical Debates* (pp. 173–198). Cambridge : Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9781107449787.009
4. Butler, Judith. 1990. *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York : Routledge.
5. Butler, Judith. 2009. Performativity, precarity and sexual politics. *AIBR Revista De Antropologia Iberoamericana*, 4(3), 321–336. Retrieved from <http://www.aibr.org/antropologia/netesp>.
6. Kiesling, Scott. 2019. *Language, Gender, and Sexuality: An Introduction*. Philadelphia : Routledge.
7. Leap, William L. 2013. Commentary II: Queering language and normativity. In: *Discourse and Society*. Volume: 24 (5), pp. 643–648.
8. Motschenbacher, Heiko and Martin Stegu. 2013. Introduction: Queer linguistic approaches to discourse. In: *Discourse and Society*. 24(5). pp. 519–535.
9. Piller, Ingrid. 2016. *Linguistic Diversity and Social Justice: An Introduction to Applied Sociolinguistics*. Oxford: Oxford Scholarship Online.
10. Rich, A. 1980. Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence. *Signs*, 5(4), 631–660. Retrieved July 8, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/3173834>
11. Zottola, Angela. 2018. Transgender identity labels in the British press. In: *Journal of Language and Sexuality*. 7(2), pp. 237–262.